

*Дмитрієва Н.О., асистент кафедри міжнародної економіки, Університет «КРОК»,
Голубєва В.О., к.ю.н., доцент, УДУФМТ,
Кучеренко В.Р., д.е.н., професор,
Одеський інститут фінансів УДУФМТ*

ІНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕЛЕКТРОННОЇ ТОРГІВЛІ НА УНІВЕРСАЛЬНОМУ РІВНІ

Розглядаються інституційні та нормативно-правові аспекти всесвітнього (універсального) організаційно-правового забезпечення та регулювання електронної торгівлі на прикладі СОТ, ЮНКТАД, ЮНСІТРАЛ, ВМО та ін.

Рассматриваются институциональные и нормативно-правовые аспекты всемирного (универсального) организационно-правового обеспечения и регулирования электронной торговли на примере ВТО, ЮНКТАД, ЮНСИТРАЛ, ВМО и др.

The article covers institutional and normative legal aspects of the worldwide (universal) organizational and legal support as well as regulation of electronic trade by giving examples of the WTO, UNCTAD, UNCITRAL, WCO etc.

Постановка проблеми. В часи глобального та стрімкого розвитку інформаційних технологій і новітніх засобів комунікації, як наслідок, нових способів виробництва та обміну, заснованих на використанні мережі Інтернет, а також формування моделей інформаційного суспільства, виникає потреба в комплексному дослідженні правових та інституційних основ забезпечення та регулювання електронної торгівлі на міжнародному багатосторонньому рівні.

Діяльність у сфері створення правових, адміністративних та організаційних правил електронної торгівлі та електронного документообігу здійснюється багатьма міжнародними організаціями. Останніми роками центром такої діяльності стали Світова організація торгівлі (СОТ) [24], ЮНСІТРАЛ (Комісія ООН з права міжнародної торгівлі) [26], ЮНКТАД (Комісія ООН з торгівлі та розвитку) [25], Всесвітня митна організація (ВМО) [23] та ін. Але у галузі регулювання, забезпечення і документального оформлення електронної торгівлі усе ще лишається багато питань та прогалин, і до того, як взяти державам на себе певні договірні зобов'язання, необхідно детально проаналізувати усі наслідки таких кроків.

Ступінь розробленості теми. Теоретико-методологічні, економічні, організаційні, інституційні та правові аспекти електронної торгівлі (комерції, бізнесу) є відносно новими і такими, що досліджуються лише за окремими напрямками та складовими. Окремі аспекти даного питання висвітлюються в працях зарубіжних та вітчизняних науковців (економістів та юристів): Б.П. Адамика [1], А.Ю. Берко [37], А.М. Берези [8], В.І. Міщенко [10], М.Ю. Дядькова і С.Г. Осики [21], В.Л. Плєскач [30–32], С. Поленок [33], О.М. Сохацької [38], В.М. Желіховського [11, 12], О.Ю. Кудіна [18], Б.Н. Паньшина [28], І.І. Дюмулена [6, 7], Л.С. Клімченя [16], О.А. Кобелева [17], М.А. Морозова і Н.С. Морозової [13], Ян. Тіме [39], А.А. Циганова [22], А.В. Юрасова [44–45], І.Т. Балабанова [3], С.А. Бастрікової [2], М.М. Дугова [5], С.В. Петровського [27] та ін.

Метою даної статті є дослідження багатостороннього всесвітнього інституційного та нормативно-правового забезпечення та регулювання електронної торгівлі.

Виклад основного матеріалу. Ще у 1980-х роках ХХ ст. Робоча група по спрощенню процедур міжнародної торгівлі, що є допоміжним органом Європейської економічної комісії ООН, прийняла рішення про перегляд своєї програми «Обмін зовнішньоторговельними даними іншими методами, окрім паперових документів» шляхом додатку програмного елемента «Розробка стандартних повідомлень ЕДІФАКТ ООН» з метою доповнення та ведення довідника по обміну зовнішньоторговельними даними ООН (ДОЗДООН). Результатом досить довготривалої роботи на 42-й сесії Робочої групи по спрощенню процедур міжнародної торгівлі у вересні 1996 р. було прийнято Рекомендацію № 25 «Використання стандарту ООН для електронного обміну даними в управлінні торгівлі та на транспорті (ЕДІФАКТ ООН – EDIFACT UN – Electronic Data Interchange For Administration, Commerce and Transport)» [47].

В даній рекомендації зазначається, що глобальний характер міжнародної торгівлі, а також надзвичайна складність більшості комерційних угод в яких, як правило, присутні певна кількість елементів державного управління або приватного сектора, вбачає необхідність глобального застосування електронного обміну даними. Однак переваги застосування електронного обміну даними можуть бути повною мірою досягнуті тільки за рахунок узгоджених спільних дій всіх користувачів, спрямованих на подолання галузевих, місцевих або національних рішень, що мають протиріччя у відношенні одне до одного.

У зв'язку з цим Робоча група по спрощенню процедур міжнародної торгівлі рекомендує:

- урядам країн слід використовувати даний стандарт при електронному обміні даними між різними суб'єктами;
- уряди повинні вживати відповідні заходи для ініціювання, підтримки та заохочення використання стандарту для міжнародних операцій у цій конкретній сфері;

- національним, регіональним та місцевим органам управління, виконавчим органам економічних районів, а також центральним адміністративним органам міжнародних або між-урядових організацій слід в цілому заохочувати використання стандарту;

- при внутрішньому застосуванні ЕОД на національному, регіональному або місцевому рівні в рамках нового або суттєво більш удосконаленого механізму обміну даними державні органи повинні обирати стандарти таким чином, щоб забезпечити можливість для переходу на стандарт ЕДІФАКТ ООН. Ця рекомендація покликана забезпечити узгоджені дії урядовців по застосуванню стандарту ЕДІФАКТ ООН в якості єдиного міжнародного стандарту для електронного обміну даними між державними органами управління та приватними компаніями в усіх економічних секторах в масштабах всього світу.

У березні 1998 р. Секретаріатом СОТ було опубліковано доповідь “Електронна торгівля й роль СОТ”, що була першою спробою СОТ розробити підходи до регулювання цієї нової сфери міжнародної торгівлі. У 1998 р. США (на США припадає близько 80% усього обсягу електронної торгівлі) висунули пропозицію в СОТ укласти угоду між країнами-членами на введення постійного мораторію щодо мита на доставку товарів та послуг в електронному вигляді (electronic transmissions – електронні передачі). Односторонньої підтримки США з цієї пропозиції не отримали, але учасники зустрічі “великої сімки” на Другій конференції міністрів СОТ у травні 1998 р. в Женеві прийняли Декларацію про глобальну електронну комерцію (Declaration on Global Electronic Commerce) [46], в якій було підтверджено попередню практику безмитного статусу імпорту програмного та апаратного забезпечення, необхідних для розвитку електронної торгівлі з подовженням терміну на один рік за умови автоматичного перегляду і розширення номенклатури в майбутньому [6, с. 41–42]. Декларація також доручила Генеральній раді СОТ розробити робочу програму для розгляду усіх торговельних питань, що належать до глобальної електронної торгівлі (Work Programme on e-commerce).

У Декларації пропонувалося провести розгляд усіх комерційних питань, що стосуються розвитку глобальної електронної торгівлі, з урахуванням роботи в цій сфері, що проводиться в інших міжнародних організаціях, відповідно, 25 вересня 1998 р. було прийнято Робочу програму з електронної торгівлі. Також у Декларації підтверджується поточна практика, відповідно до якої передані електронні повідомлення не обкладають митом. Це питання було розглянуто на третій і четвертій конференціях міністрів країн-членів СОТ (м. Сіетл, листопад 1999 р.; м. Доха, листопад 2001 р.), які продовжили дію мораторію на митні збори, на доставку продуктів (товарів і послуг) в електронному вигляді.

Робоча програма СОТ дає широке визначення терміну “електронна комерція”, під якою розуміється виробництво, розповсюдження, маркетинг, продаж або доставка товарів та послуг із використанням електронних засобів (грошей), і містить не тільки розгляд усіх цих аспектів такої торгівлі, а й також питань, пов'язаних із розвитком інфраструктури для електронної торгівлі [42]. Це визначення включає не тільки усі аспекти безпосередньо електронної торгівлі, але і питання, пов'язані з розвитком інфраструктури для електронної торгівлі та в інших напрямках, наприклад: оподаткування, захист прав інтелектуальної власності, правовий статус електронної угоди та електронних документів, відмінності оригіналу від копії електронного документа та ін. Отже, спостерігається тенденція до концентрації в рамках СОТ усіх проблем, пов'язаних з розвитком цього нового напрямку міжнародної торгівлі.

Отже, основними відправними пунктами міжнародної нормотворчої діяльності світової спільноти на універсальному рівні у сфері електронної торгівлі є урядова декларація, прийнята країнами-членами СОТ у Досі 2001 р., яка містить пункт 34 “Електронна торгівля”, де взято зобов'язання розглянути саме прийнятні інституційні рішення в даній сфері.

Значна кількість національних правил, формальностей і порядок митного оформлення вантажів побудовано на основі міжнародних угод. Універсальну міжнародно-правову основу для переважної більшості держав світу в даних питаннях становить ст. VIII ГАТТ («Збори та формальності, пов'язані з імпортом та експортом»), а саме п. «с»: «Сторони також визнають необхідність скорочення до мінімуму обсягу і складності імпортних та експортних формальностей, а також зменшення і спрощення вимог щодо імпоротної та експортної документації» [34, с. 448]. В розвиток цих положень у міжнародному праві та практиці з'явилися багатосторонні угоди, які уніфікують митні формальності і національні особливості митного контролю, зводячи до мінімуму можливі затримки і бюрократичні перешкоди, що можуть виникнути в ході митного оформлення і контролю.

У рамках СОТ ряд діючих угод має правові норми, які можуть бути поширені на електронну торгівлю. Найбільше значення серед цих угод має Генеральна угода про торгівлю послугами (ГАТС) [4] і Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС) [43]. ГАТС уже нині охоплює широкий спектр операцій, що здійснюються у режимі електронної торгівлі. До них належать послуги в Інтернеті, товари й послуги, які можуть бути надані у цифровому форматі (наприклад, фінансові послуги, електрозв'язок, комп'ютерні послуги й програмне забезпечення, комерційні послуги, розважальні послуги, поштові й кур'єрські послуги). Найбільш важливими засобами надання послуг через електронну торгівлю є транскордонні поставки й споживання за кордоном [36]. Ряд положень ГАТС можуть бути прямо поширені на сферу електронної торгівлі, наприклад: додаток по телекомунікаціях, ст.ст. I–IV, VIII, IX, XIV, XVI, XXVII, XVIII та ін.

Електронна торгівля в класифікації СОТ може бути віднесена до трьох категорій: «торгівля продукцією на оцифрованих носіях», «торгівля товарами або послугами в режимі он-лайн із доставкою у зви-

чайний спосіб» й «торгівля послугами». Більшість членів Ради СОТ вважає: більша частина продукції, що надається електронним способом, повинна класифікуватися як послуги. США вважають, що, хоча передача електронної угоди являє собою послугу, сама продукція (дані, зображення, звук) при цьому рівноцінна товарам. На думку ЄС, усі три категорії електронної торгівлі є послугами [35].

Сьогодні електронна торгівля посіла провідне місце серед нових перспективних напрямів діяльності СОТ, серед яких можна виділити кілька конкретних напрямів даної сфери [35, 42]:

- зниження бар'єрів у торгівлі товарами, що становлять матеріальну основу такої торгівлі, а саме товари інформаційної технології (комп'ютери, телекомунікаційне обладнання, наукові прилади, програмне забезпечення, мікропроцесори тощо);
- розробка нових правових аспектів електронної торгівлі, включаючи такі важливі проблеми, як ідентифікація підпису під документами, захист конфіденційності, ідентичності інформації й документів, а також товарів і послуг, переданих електронним шляхом, захист авторських прав і багато чого іншого. Відправний пункт у цьому напрямку – типовий закон, розроблений ЮНСІТРАЛ, але багато ще має бути зроблено в цій сфері в рамках СОТ;
- митне й податкове оподаткування товарів і послуг, які передаються електронним шляхом, насамперед через систему Інтернет;
- електронна торгівля припускає передачу інформації, продуктів або послуг для продажу, наприклад, електронним шляхом можуть бути експортовані книги, звуко- і відеозаписи, програмне забезпечення тощо. Багато видів послуг можуть бути надані електронним шляхом – медичні та консультаційні послуги, резервування готелів та квитків, інженерні проекти та ін.;
- обслуговування електронним шляхом звичайної торгівлі товарами та послугами шляхом електронної передачі всіх необхідних для зовнішньоторговельної операції документів й іншої інформації.

На VIII сесії ЮНКТАД (Колумбія, м. Картахена; 1992 р.) була ініційована спеціальна Програма зі створення центрів з питань торгівлі («Trade Point»), а на Всесвітньому симпозиумі ООН з проблем ефективності торгівлі (США, Огайо, м. Колумбус; 1994 р.) було прийнято остаточне рішення про створення Всесвітньої мережі центрів з питань торгівлі (Global Trade Point Network), яка об'єднала через Інтернет торгові центри світу, що сприяло значному розвитку електронної торгівлі. Глобальна мережа таких центрів торгівлі являє собою електронну мережу, що зв'язує центральний Web-сайт Програми центрів з питань торгівлі (Швейцарія) і Web-сайти окремих національних центрів.

Сьогодні глобальна електронна мережа об'єднує 156 національних центрів з 92 країн світу і 33000 торгових компаній. Це цілодобово діючі торгові осередки, що об'єднують фізично чи віртуально компанії, які надають експортерам та імпортерам (насамперед малим і середнім підприємствам) інформацію з питань зовнішньоторговельних електронних угод, а також комплекс послуг (з використанням найсучасніших ІТ-технологій) для полегшення доступу до електронних ринків [19]. За допомогою мережі Інтернет учасники таких центрів у багатьох країнах світу можуть:

- сприяти залученню до міжнародного розподілу праці нових суб'єктів міжнародної електронної торгівлі;
- отримати доступ до інформаційно-телекомунікаційних технологій та послуг світового рівня;
- забезпечувати поширення різноманітної інформації серед потенційних клієнтів у світовому електронному просторі;
- здійснювати інтерактивний пошук відповідної інформації в електронних базах даних потенційних ділових партнерів в інших країнах, щоб розширити участь національних торговельних підприємств у системах електронної торгівлі;
- здійснювати пошук іноземних партнерів для залучення інвестицій у різноманітні виробничі, будівельні, інформаційні, телекомунікаційні та інші проекти, особливо – для підприємств малого та середнього бізнесу;
- проводити громадську експертизу існуючих та створюваних у рамках програми ЮНКТАД регіональних центрів електронної комерції;
- спрощувати торгові процедури з використанням сучасних стандартів передачі даних, в т.ч. стандартів ООН ЕДІФАКТ;
- використовувати електронний обмін даними для скорочення документообігу при укладанні міжнародних торговельних угод;
- отримати практичний досвід роботи з іноземними партнерами, а також інформацію, необхідну для аналізу ділового клімату і вимог, які висуваються до світових ринків щодо використання технологій електронної торгівлі.

Глобальний центр інформаційних технологій (DHL) є світовим лідером експрес-доставки і логістики, який пропонує учасникам міжнародної електронної торгівлі весь спектр відповідних послуг. Мережа DHL охоплює понад 220 країн і територій. ІТ-інфраструктура DHL консолідує роботу і розвиток трьох центрів даних, розташованих в Європі, Америці та Азії. У разі виходу з ладу одного з них, два інші візьмуть його навантаження на себе. Маючи значний досвід у сфері експрес-доставки, повітряних, наземних і морських перевезень на значних територіях, DHL глибоко знає місцеві електронні ринки і постійно підтримує функції визначення географічного положення вантажів. Близько 160 стратегічних центрів світового значення співпрацюють з DHL у процесах надання та обміну різноманітною інформацією. У Центрі широко використовується ряд електронних систем, що належать до класу інфраструктури обміну міжнародними повідомленнями. Це дозволяє учасникам електронної торгівлі в реальному часі отримувати повну інформацію про рух вантажів, яка постійно надходить зі сканерів штрих-кодів [14; 15, с. 22–44].

Одним з таких багатосторонніх актів, розроблених і підписаних в рамках Всесвітньої митної організації (раніше Ради митного співробітництва), стала Міжнародна конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Конвенція Кіото) від 18.05.1973 р. (International Convention on the Simplification and Harmonization of Customs Procedures, Bruxelles (Kyoto Convention) [20]. В Рекоменда-

ції 7.4. передбачено, що нове законодавство держав-учасниць повинно передбачати можливість застосування методів електронної торгівлі (стандарт ЕДІФАКТ ООН, [6, с. 192]) як альтернативу «паперовому діловодству», а також обслуговування електронними методами звичайної торгівлі.

Також держави-учасниці на 105/106 сесії ВМО підписали Декларацію про наміри щодо запровадження Рамкових стандартів Всесвітньої митної організації з безпеки та спрощення (полегшення) світової торгівлі [48], одним з елементів яких є гармонізація вимог відносно попереднього електронного повідомлення про вантаж під час імпорتنних, експортних і транзитних відправлень [29, с. 130–141].

Створення необхідної міжнародно-правової бази електронного обміну проводилося також в рамках ЮНСІТРАЛ, яка розробила типові закони «Про електронну торгівлю» [41] та «Про електронні підписи» [40]. А саме 16.12.1996 р. на 85 пленарному засіданні ЮНСІТРАЛ було прийнято і затверджено резолюцією Генеральної Асамблеї ООН А/51/628 від 30.01.1997 р. Типовий закон «Про електронну торгівлю» [41]. Даний документ має рамковий, рекомендаційний характер і призначений для використання державами в якості основи для розробки національних законодавчих актів. Цей міжнародний документ заклав правові основи діяльності в сфері електронної торгівлі; дав визначення основним поняттям, таким як електронний документ, електронний документообіг, електронний підпис, автор електронного документу, інформаційна система; визнав юридичну і доказову силу за документами в електронній формі; визначив вимоги, що пред'являються до електронного підпису як засобу підтвердження достовірності та цілісності електронного документа [12, с. 89]. Таким чином, даний закон гарантує єдине спільне розуміння прав, обов'язків та відповідальності всіма сторонами угоди, що укладено за допомогою Інтернету, не дивлячись на те, що вони можуть знаходитися під юрисдикцією різних держав, окрім того держав, в яких використовуються різні правові системи. Типовий закон «Про електронну торгівлю» є вагомим внеском у нормативно-правове регулювання електронної торгівлі, надає детальні визначення найбільш уживаних понять і визначень, що широко використовуються в електронній торгівлі, надає роз'яснення щодо строків різних етапів торговельних угод електронними засобами, вказує на найбільш важливі аспекти електронної торгівлі та надає деталі і роз'яснення щодо інших питань.

З метою розвитку Типового закону «Про електронну торгівлю» в рамках ООН розроблено проект міжнародної Конвенції «Про електронні угоди», основним завданням якої є вироблення єдиних і обов'язкових правил встановлення порядку укладення електронних угод та їх виконання. Ця Конвенція покликана перевести відносини у сфері міжнародної електронної торгівлі на якісно інший, більш високий рівень розвитку. Вона встановлює основні принципи, яких повинні дотримуватися держави при регулюванні відносин, пов'язаних з електронною торгівлю: необхідність усунення в національних законодавчих системах країн правових норм, що суперечать даній Конвенції і перешкоджають укладенню угод в електронному вигляді; встановлення принципу автономії волі сторін, тобто сторони вільні самостійно визначати спосіб підтвердження достовірності угоди; проголошується принцип «технологічної нейтралізації» правових норм, що передбачають порядок визначення дійсності електронних документів, тобто методи електронного підтвердження достовірності документа не повинні цілковито прив'язуватися до технологічних рішень; встановлюється режим найбільшого сприяння в країнах-учасницях Конвенції щодо всіх сторін електронного договору з метою усунення перешкод для здійснення електронних операцій, недопущення будь-яких форм дискримінації, надання учасникам рівних прав на судовий захист [12, с. 91].

Доповідь Організації економічної співпраці та розвитку (ОЕСР) «Економічні та соціальні наслідки електронної комерції» розглядає ці питання у контексті майбутнього електронної торгівлі. У доповіді зазначається, що перевага США на світовому ринку у сфері електронної торгівлі викликає занепокоєння з боку інших країн з огляду на конкуренцію. Провідне положення США відбиває недостатнє зростання ринку у Європі та Азії внаслідок високих цін, ставлення споживачів та бар'єрів у конкуренції. Повільний розвиток електронної торгівлі у даних регіонах пояснюється високими телекомунікаційними витратами та недостатньою пропускну здатністю інфраструктури зв'язку. Електронна торгівля замінить традиційні методи торгівлі, бо це скоріше можливо в угодах між торговельними підприємствами, а не роздрібними споживачами товарів.

Окремо слід зазначити, що далеко не усі вимоги міжнародних нормативно-правових актів та організацій прийнятні для України. У сфері регулювання електронної торгівлі це стосується пропозиції про необмежений мораторій на мито щодо електронних передач. Питання, що пов'язані зі зниженням ставок мита або їх повним скасуванням, є для бюджетної системи країни важливими, бо митні платежі відіграють значну фіскальну роль. Сумніви викликають невизначеність щодо класифікації продукції, що передається в електронному вигляді, складність її ідентифікації як товару чи послуги. Методи електронної торгівлі тільки починають входити в практику національного бізнесу та роботи державних інституцій. В першу чергу, необхідно вирішити питання технічного оснащення, поміркованої економічної політики та правового забезпечення в даній сфері. Необхідно виробити, відповідні міжнародним нормам, захисні механізми щодо імпорту електронних товарів і послуг, розробити комплекс заходів для стимулювання експортної діяльності в галузі електронної торгівлі, наприклад, шляхом прийняття нормативних актів «Про доменні імена» та «Про врегулювання змісту інформації в українському сегменті Інтернет», «Типових правил ведення електронної торгівлі в українському сегменті мережі Інтернет» тощо.

Висновки. З огляду на глобалізацію та інтернаціоналізацію в світі, створення міжнародних постійно діючих та тимчасових інституцій (установ та організацій), уніфікація розробки та застосування міжнародно-правових актів з інституційно-правового забезпечення та регулювання електронної торгівлі, а також економічного обґрунтування їх необхідності має важливе значення. З іншого боку, державна політика у сфері електронної торгівлі повинна бути скоординованою і погодженою на міжнародному рівні. Для подолання проблем електронної торгівлі потрібні: розробка базових нор-

мативно-правових актів (імперативних та диспозитивних), з урахуванням світового досвіду регулювання електронної торгівлі та її потреб; створення спеціальних інфраструктур, які обслуговуватимуть процес електронної торгівлі і гарантуватимуть високий рівень функціонування механізму; надання і встановлення правового режиму для електронного документообігу; створення правової бази, що могла б відповідати динамічності розвитку електронної торгівлі.

Література

1. Адамик Б. П. Банківські електронні послуги : Навч. пос. [Текст] / Б. П. Адамик. – Тернопіль : Карт-бланш, 2005. – 94 с.
2. Бастрикова С. А. Інтернет в системі взаємодіяння государства и формирующегося гражданского общества Российской Федерации : Дис... канд. политол. наук. [Текст] / С. А. Бастрикова. – М., 2003. – 145 с.
3. Балабанов І. Т. Інтерактивний бізнес [Текст] / І. Т. Балабанов. – СПб., 2001. – 342 с.
4. Генеральна угода про торгівлю послугами (ГАТС). Від 15.04.1994 р. [Текст] // Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів : Тексти офіційних документів. – К. : "Вимір", Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. – С. 301–335.
5. Дутов М. М. Правове забезпечення розвитку електронної комерції : Дис... канд. юрид. наук. [Текст] / М. М. Дутов. – Донецьк, 2003. – 196 с.
6. Дюмулен І. І. Всемирная торговая организация от А до Я. Терминологический справочник : Учебное издание. [Текст] / И. И. Дюмулен. – М. : ВАВТ, 2006. – 215 с. – (Модульная серия «Экономист-международник»).
7. Дюмулен І. І. Міжнародна торгівля послугами. [Текст] / І. І. Дюмулен. – М. : ЗАО «Ізд-во «Економіка», 2003. – 315 с.
8. Електронна комерція : Навч.-метод. пос. для самостійного вивч. дисц. [Текст] / А. М. Береза, І. А. Козак, Ф. А. Левченко, В. М. Гужва, В. С. Трохименко. – К. : КНЕУ, 2004. – 108 с.
9. Електронна комерція : Підручник. [Текст] / В. Л. Плескач, Т. Г. Затонацька. – К. : Знання, 2007. – 535 с.
10. Електронний бізнес на ринку фінансових послуг. [Текст] / В. І. Міщенко, А. В. Шаповалов, Г. В. Юрчук. – К. : Знання, 2003. – 278 с.
11. Желіховський В. М. Електронна комерція як стимулятор розвитку правовідносин у мережі Інтернет. [Текст] / В. М. Желіховський // Правова інформатика : науковий журнал НДЦПІ АПРН України. – 2006. – № 4 (12). – С. 68–73.
12. Желіховський В. М. Правові засади електронної комерції в Україні : Дис... канд. юрид. наук. [Текст] / В. М. Желіховський. – К. : КНУВС, 2007. – 198 с.
13. Информационные технологии в социально-культурном сервисе и туризме. Оргтехника : Учебник. – 2-е изд., стереотип. [Текст] / М. А. Морозов, Н. С. Морозова. – М. : Академия, 2004. – 240 с.
14. IT в DHL: Стивен Макгакин, директор Глобального центра информационных технологий DHL, рассказывает об IT-стратегии компании, ее IT-инфраструктуре и планах развития IT-услуг [Электронный ресурс] / подгот. М. Зырянов. – Режим доступа : <http://osp.ru/cio/2003/09/172838/p2.html>.
15. Ищенко А. А. Современные тенденции управления межорганизационным электронным бизнесом в России : Монография. [Текст] / А. А. Ищенко. – М. : ВИНТИ РАН, 2004. – 224 с.
16. Климченя Л. С. Электронная коммерция : Уч. пос. [Текст] / Л. С. Климченя. – Минск : Вышэйшая школа, 2004. – 191 с.
17. Кобелев О. А. Электронная коммерция : Уч. пос. – 2-е изд., перераб. и доп. [Текст] / О. А. Кобелев под ред. С. В. Пирогова. – М. : Дашков и К, 2006. – 684 с.
18. Кушна О. Ю. Розвиток електронної торгівлі в умовах становлення глобального інформаційного простору [Електронний ресурс] // Бюлетень Міжнародного Нобелівського економічного форуму. – № 1(4). – 2011. – Режим доступу : <http://korolenko.kharkov.com>.
19. Мировая сеть центров международной торговли [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rusimrex.ru/Content/Register/gtnet.htm#ВОТТОМ>.
20. Міжнародна Конвенція про спрощення і гармонізацію митних процедур (Київська конвенція). Від 18.05.1973 р. Киото. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon.nau.ua/doc/?code=995_643,+976_005.
21. Осика С. Г., Дядьков М. Ю., Осика А. С. Принципи та норми електронної торгівлі. [Текст] / С. Г. Осика, М. Ю. Дядьков, А. С. Осика. – К. : УАЗТ, 2000. – 270 с.
22. Основы организации страхования в Интернете. [Текст] / А. А. Цыганов, А. В. Быстров. – М. : Анкил, 2005. – 168 с.
23. Офіційний сайт Всесвітньої митної організації. – Режим доступу : <http://www.wcoomd.org>.
24. Офіційний сайт СОТ. – Режим доступу : <http://www.wto.org>.
25. Офіційний сайт ЮНКТАД. – Режим доступу : <http://www.unctad.org>.
26. Офіційний сайт ЮНСІТРАЛ. – Режим доступу : <http://www.uncitral.org>.
27. Петровський С. В. Правовое регулирование оказания Интернет-услуг : Дис... канд. юрид. наук. [Текст] / С. В. Петровський. – М., 2002. – 204 с.
28. Панышин Б. Н. Цифровая экономика и проблемы развития электронной торговли в Республике Беларусь. [Текст] // Интернет-комерція на практиці. Под ред. В. И. Щелкунова, Г. И. Тищенко. – К. : Наукова думка, 2001. – С. 33–53.
29. Перепьолкін С. М. Міжнародно-правові аспекти митного співробітництва європейських держав : Монографія. [Текст] / С. М. Перепьолкін. – Дніпропетровськ : Академія митної служби України, 2008. – 180 с.
30. Плескач В. Л. Інтернет-трейдинг та особливості надання інформаційних послуг на фінансових ринках. [Текст] / В. Л. Плескач // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. – 2006. – № 12. – С. 77–81.
31. Плескач В. Л. Технології електронного бізнесу : Монографія. [Текст] / В. Л. Плескач. – К. : КНТЕУ, 2004. – 223 с.
32. Плескач В. Л., Затонацька Т. Г. Електронна комерція : Підручник. [Текст] / В. Л. Плескач, Т. Г. Затонацька. – К. : Знання, 2007. – 535 с.
33. Поленок С. Електронний ринок стає реальністю [Електронний ресурс] / С. Поленок. – Режим доступу : http://content.net.ua/thesaurus/methodology/model/elec_market.html.
34. Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів : Тексти офіційних документів. [Текст]. – К. : "Вимір", Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. – 520 с.
35. Савинов Ю. А. Современные направления развития международной электронной торговли. [Текст] / Ю. А. Савинов. // Внешнеэкономический бюллетень. – 2004. – № 8. – С. 32–41.
36. Сидорова Е. Ю. Міжнародна торгівля : Курс лекцій. [Текст] / Е. Ю. Сидорова. – М. : Экзамен, 2006.
37. Система електронної контент-комерції : Монографія. [Текст] / А. Ю. Берко, В. А. Висоцька, В. В. Пасічник. – Львів : Вид-во Нац. унів. «Львівська політехніка», 2009. – 612 с.
38. Сохацька, О. М. Біржова справа : Підручник. – 2-ге вид., зі змін. й доп. [Текст] / О. М. Сохацька. – Тернопіль : Карт-бланш; – К. : Кондор, 2008. – 341 с.
39. Тиме Ян. Дистанционная торговля / пер. с нем. Л. А. Болховитиной; научн. ред. : А. В. Иванов. [Текст] / Ян Тиме. – М. : Вершина, 2006. – 384 с.
40. Типовий закон ЮНСІТРАЛ. Про електронні підписи. Від 05.07.2001 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org/russian/>.
41. Типовий закон ЮНСІТРАЛ. Про електронну торгівлю. Від 30.01.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.unictr.org/english/documents>.
42. Титиевский Д. М. Рабочая программа ВТО по электронной торговле. [Текст] / Д. М. Титиевский // Практика международного бизнеса. – 2002. – № 4. – С. 43–46.
43. Угода про торговельні аспекти прав інтелектуальної власності (ТРИПС) в рамках СОТ. Від 15.04.1994 р. [Текст] // Результати Уругвайського раунду багатосторонніх торговельних переговорів : Тексти офіційних документів. – К. : "Вимір", Секретаріат Міжвідомчої комісії з питань вступу України до СОТ, 1998. – С. 336–369.
44. Юрасов А. В. Основы электронной коммерции : Учебник [Текст] / А. В. Юрасов. – М. : Горячая линия – Телеком, 2008. – 480 с.
45. Юрасов А. В. Электронная коммерция : Учеб. пособие. [Текст] / А. В. Юрасов. – М. : Дело, 2003. – 480 с.
46. Declaration on Global Electronic Commerce, WT/MIN (1998).
47. Electronic data interchange for administration, commerce and transport (EDIFACT). - Application level syntax rules, ISO 9735:1988. - Режим доступу : <http://www.iso.org>.
48. Resolution du Conseil de Cooperation Douaniere relative au Cadre de Normes visant a securiser et a faciliter le commerce mondial // Cadre de norms SAFE de l'OMD. – Bruxelles : Organisation mondiale des douanes, 2007. – P. 65-66.